

BILISH JARAYONLARI VA ULARNING INSON HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Haqnazarova Sevara G'ofurovna

*Toshkent shahar Yangiheyot
tumani 330-maktab psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada bilish jarayonlarining psixologik mohiyati, ularning inson faoliyatidagi o'rni hamda shaxs rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan. Sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur va xayolning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinib, ta'lim-tarbiya jarayonidagi roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: bilish jarayonlari, sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, xayol, psixologiya, shaxs, ta'lim.

Inson atrof-muhitni anglash, o'zlashtirish va unga moslashish jarayonida turli psixik faoliyatlarni amalga oshiradi. Ana shu faoliyatlarning asosini bilish jarayonlari tashkil etadi. Bilish jarayonlari insonning tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlarni qabul qilishi, qayta ishlashi, saqlashi va ulardan foydalanishini ta'minlaydigan murakkab psixik hodisalardir. Ushbu jarayonlar yordamida inson borliqni aks ettiradi, tajriba orttiradi va o'z faoliyatini ongli ravishda boshqaradi. Bilish jarayonlari psixologiya fanining muhim bo'limlaridan biri bo'lib, shaxsning aqliy rivojlanishi va intellektual salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Bilish faoliyati sezgidan boshlanadi. Sezgi inson ongida narsa va hodisalarning ayrim xususiyatlarini aks ettiruvchi eng sodda bilish jarayonidir. Inson ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm bilish va teri sezgilari orqali tashqi muhitdan ma'lumot oladi. Masalan, kitobning rangini ko'rish, qo'ng'iroq ovozi eshitish yoki gulning hidini sezish sezgi jarayoni natijasidir. Sezgilari insonning tashqi olam bilan aloqasini ta'minlaydi va barcha bilish jarayonlari uchun dastlabki manba vazifasini bajaradi.

Sezgilari asosida idrok shakllanadi. Idrok narsa va hodisalarni yaxlit holda aks ettirish jarayonidir. Inson atrofidagi buyumlarni alohida belgilar yig'indisi sifatida emas, balki bir butun holda qabul qiladi. Masalan, o'quvchi sinf xonasiga kirganida partalar, doska, o'qituvchi va o'quvchilarni alohida-alohida emas, balki yaxlit sinf muhiti sifatida idrok etadi. Idrokning to'g'ri shakllanishi insonning bilim darajasi, hayotiy tajribasi va qiziqishlariga bog'liq bo'ladi. Tajriba ortib borgani sari idrok ham aniqroq va mazmunliroq bo'lib boradi.

Bilish jarayonlarining samarali kechishida diqqat muhim ahamiyatga ega. Diqqat inson ongining muayyan obyektga yo'naltirilishi va unda jamlanishidir. Ta'lim jarayonida o'quvchi o'qituvchining tushuntirishiga diqqat qilmasa, berilayotgan ma'lumotlarni to'liq o'zlashtira olmaydi. Diqqatning barqarorligi, hajmi va

taqsimlanishi inson faoliyatining samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlangan davrda insonning diqqatini turli omillar chalg'itishi mumkin. Shu sababli diqqatni rivojlantirish bugungi kunda muhim psixologik vazifalardan biri hisoblanadi.

Inson qabul qilgan ma'lumotlarning saqlanishi va keyinchalik foydalanilishi xotira yordamida amalga oshadi. Xotira bilish jarayonlarining markaziy bo'g'ini bo'lib, insonning tajribasini yig'ish va saqlash imkonini beradi. Har qanday bilim, ko'nikma va malaka xotira orqali mustahkamlanadi. O'quvchi o'rgangan qoidalarini, she'rlarni yoki matematik formulalarni xotirasi orqali eslab qoladi. Xotira nafaqat ma'lumotlarni saqlaydi, balki kerakli vaqtda ularni qayta tiklash imkonini ham yaratadi. Xotiraning rivojlanganligi insonning bilim olish qobiliyati va intellektual darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bilish jarayonlarining eng yuqori bosqichi tafakkur hisoblanadi. Tafakkur insonning narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni, qonuniyatlarni va sabab-oqibat munosabatlarini anglash jarayonidir. Tafakkur yordamida inson muammolarni hal qiladi, xulosalar chiqaradi va yangi bilimlarni yaratadi. Masalan, o'quvchi matematik masalani yechishda nafaqat xotirasidagi bilimlardan foydalanadi, balki tafakkur yordamida masalaning yechim yo'lini topadi. Tafakkur insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi eng muhim psixik xususiyatlardan biridir.

Tafakkur bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yana bir bilish jarayoni xayoldir. Xayol insonning ilgari qabul qilgan tasavvurlari asosida yangi obraz va g'oyalar yaratish qobiliyatidir. Xayol ijodkorlikning asosi hisoblanadi. Olimlarning ilmiy kashfiyotlari, yozuvchilarning asarlari, rassomlarning suratlari va me'morlarning loyihalari xayol mahsulidir. Xayol insonning kelajak faoliyatini rejalashtirishida, muammolarga yangicha yondashuv topishida va ijodiy fikrlashida katta ahamiyatga ega.

Bilish jarayonlari bir-biridan alohida holda emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida faoliyat ko'rsatadi. Sezgi orqali olingan ma'lumotlar idrok qilinadi, diqqat yordamida saralanadi, xotirada saqlanadi, tafakkur orqali tahlil qilinadi va xayol vositasida yangi g'oyalarga aylantiriladi. Shu bois bilish jarayonlarining birortasi yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, insonning umumiy bilish faoliyati ham samaradorligini yo'qotadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida bilish jarayonlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilar va psixologlar o'quvchilarning diqqatini jamlash, xotirasini mustahkamlash, tafakkurini rivojlantirish hamda ijodiy fikrlashini rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratishlari zarur. Chunki zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh, bilimli va mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash bilish jarayonlarining qay darajada rivojlanganligiga bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, bilish jarayonlari insonning atrof-muhitni o'rganishi, bilimlarni egallashi va amaliy faoliyatini tashkil etishida muhim rol o'ynaydi. Sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur va xayolning uyg'un faoliyati natijasida insonning intellektual salohiyati shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun ham bilish jarayonlarini o'rganish va rivojlantirish psixologiya fanining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Bilish jarayonlarining rivojlanish darajasi insonning nafaqat o'quv faoliyatiga, balki uning kundalik hayotdagi muvaffaqiyatlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda inson katta hajmdagi ma'lumotlarni qabul qilish, saralash va tahlil qilish zarurati bilan yuzma-yuz kelmoqda. Bunday sharoitda diqqatning barqarorligi, xotiraning mustahkamligi va tafakkurning mantiqiylik alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yosh avlodda tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularning intellektual salohiyatini yanada rivojlantirish mumkin.

Shuningdek, bilish jarayonlarining samarali rivojlanishi insonning o'z-o'zini boshqarish, mustaqil qaror qabul qilish va murakkab hayotiy vaziyatlarda to'g'ri yo'l topish qobiliyatlarini mustahkamlaydi. Bilim olishga bo'lgan qiziqish, yangilikka intilish va doimiy o'z ustida ishlash kabi sifatlar ham aynan bilish jarayonlarining faol rivojlanishi natijasida shakllanadi. Shu sababli oila, maktab va jamiyat tomonidan bilish jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik hamda psixologik tadbirlarni muntazam tashkil etish zarur.

Umuman olganda, bilish jarayonlari shaxs kamolotining poydevori bo'lib, ularning rivojlanganlik darajasi insonning kelajakdagi kasbiy faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va hayotiy muvaffaqiyatlarini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bois bilish jarayonlarini chuqur o'rganish va ularni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy ishlarni kengaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziev E.G'. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Davletshin M.G. *Psixologiya asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
3. Nishonova Z.T. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent, 2020.
4. Karimova V.M. *Psixologiya*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Rubinshteyn S.L. *Umumiy psixologiya asoslari*. – Moskva, 2019.
6. Vygotskiy L.S. *Psixologik rivojlanish nazariyalari*. – Moskva, 2018.